

later, at the end of the XVIII century. The term 'Law Philosophy' especially extended connected with Hegel's 'Philosophy of Law', the significance and contemporaneity of which have been preserved up to these days.

ՎԻԺԵԼՈՒ ԵՎ ՆՈՐԱԾՆԻ ՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՅԱՐՑՆ ԸՍՏ «ՀԱՃԱԽԱՊԱՏՈՒՄ ՃԱՌԻ»

Ս. Ա. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

*Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ԳՊՀ դասախոս*

«Հաճախապատում ճառքի» մեջ տեղ գտած բազմաթիվ այլ նորմերի կողքին, «Ը» ճառի 25 տանն առկա է հետաքրքիր կառուցվածք ունեցող հանցակազմ պարունակող նորմ: Այն ունի հետևյալ տեսքը. «Կէսք յորովայնի ճմլեն եւ տարաժամ անցուցանեն զմանկունս, եւ կամ դեղովք ապականեն յորովայնի. եւ է որ զծնեալսն սպանանեն»¹: Առաջին հայացքից թվում է, թե այն կրոնական քարոզչի կողմից պատահականորեն արված բարոյախոսական դիտողություն է: Իրականում այն զրադաշտական իրավական նորմ է, ինչպես այնտեղ իրենց արտացոլումը գտած շատ այլ նորմեր ու նորմատիվ գաղափարներ, իսկ «Հաճախապատում ճառքն» էլ իրենից ներկայացնում է իրավաբանական տրակտատ, որն ունի բացառիկ գիտական և պատմական նշանակություն: Այն զրադաշտական իրավունքի ճանաչման աղբյուր է, որում առկա են զրադաշտականից ռեցեպցիայի ենթարկված և քրիստոնեացված բազմաթիվ նորմեր, և, փաստորեն, այն նոր քրիստոնեական պետության, եկեղեցու ու դրա օրենսդրության ստեղծման գաղափարաբանական հիմքն ու հիմնավորումն է:

Աշխարհում առաջինը Սպիտակ Սպիտամա Զորոաստրն է (Զրադաշտ), որը պլանավորված կերպով ստեղծել է իրավական, կրոնական, բարոյական, քաղաքական, տնտեսական և էսթետիկական գաղափարական-կարգավորիչ նորմատիվ սիստեմներ (համակարգեր), քարոզել, տարածել դրանց գաղափարները, նորմերն ու հավատալիքները: Նա հենց ինքն էլ դրանց հիման վրա ծրագրված կերպով ստեղծել է պետություն՝ Իրանական-արիական ֆեդերացիան, որի կազմավորող հիմքերից մեկը և սուբյեկտը Հայաստանն էր: Այն միակ պետություն-աշխարհակալությունն էր, որն ավելի կենսունակ էր, քան Հռոմեական պետությունը, և ոչ միայն կարողացավ հաջողությամբ դիմակայել նրան, այլև դառնալ նրա քայքայման վկան:

Իսկ նրա կենսունակության պատճառն այն է, որ զրադաշտական պետականության և քաղաքակրթության հիմքը՝ Զորոաստրի ուսմունքը, գաղափարախո-

¹ Տե՛ս Հաճախապատում ճառք // Մատենագիրք հայոց, Ա հատոր, Անթիլիաս-Լիբանան, 2003, էջ 46:

սությունը, նրա ստեղծած իրավական և այլ սիստեմները շատ ավելի կենսունակ էին, քան հին հունականն ու հռոմեականը: Դրանք և դրանց հիման վրա ծագած քաղաքակրթությունը, ինչպես նկատել է Գ. Վ. Ֆ. Յեգելը, մի աստիճան էին և շատ կարևոր՝ բռնությունից դեպի ազատությունն ընկած ճանապարհին²: Միայն այդ ուսմունքի ու դրա վրա հիմնված պետության և իրավունքի ստեղծած իրադրության պայմաններում էր հնարավոր անցումը քրիստոնեական պետությանն ու իրավունքին, և ոչ թե հռոմեական, որն էլ ապահովեց Գր. Լուսավորիչը: Հռոմեական պետությունը և իրավունքը, հատկապես՝ ոչ հռոմեացի-լատինացիների նկատմամբ՝ տոտալ բռնության իրավունք էր և դրա պայմաններում քրիստոնեական հեղափոխությունն անհնար էր:

Գր. Լուսավորիչը Ջորդաստրից հետո պատմության մեջ երկրորդ տեսաբան քարոզիչն է, որը որոշակի ուսմունքի հիման վրա, ծրագրավորված կերպով ստեղծել է իրավական և այլ սիստեմներ, քրիստոնեական պետական օրենսդրություն՝ դրա համար որպես հիմք և աստղծ օգտագործելով զրադաշտականը: «Հաճախապատում ճառքը» զրադաշտական իրավական, բարոյական, կրոնական, էսթետիկական, քաղաքական, տնտեսական նորմերի ու գաղափարների ռեցեպցիայի հուշարձան է, նոր պետության, եկեղեցու կառուցման տեսական-գաղափարախոսական հիմք, իսկ զրադաշտական նորմերի առկայությունն այնտեղ պատահականություն չէ, այլ օրինաչափություն: Գր. Լուսավորիչը համարձակորեն փոխառել է դրանք: Կարելի է նույնիսկ պնդել, որ նա փոխառել է քրիստոնեականը, աստվածաշնչյանը և ներդրել հայկական ազգային-զրադաշտական իրավունքի և այլ նորմատիվ համակարգերի մեջ: Դրանց դիֆուզիան ոչ միայն հնարավոր էր, այլ նաև անհրաժեշտ: Առանց դրա ազգայինի և վերազգայինի կապն ապահովել հնարավոր չէր, իսկ առանց այդ կապի ապահովման քրիստոնեական պետություն և օրենսդրություն ստեղծել նույնպես հնարավոր չէր: Զրադաշտական նորմերն էլ ընդամենը հայկական էին, ազգային և ոչ թե պարսկական կամ մեկ այլ ազգի պատկանող: Դրանց դիֆուզիայով և համատեղումով հայկական իրավունքում զուգակցվել է ազգայինն ու վերազգայինը, ինտերնացիոնալը: Առանց դրա, առանց հայկական զրադաշտական և հայկական քրիստոնեական իրավունքի ժառանգական իրավահաջորդական (преемственность) կապն ու շարունակականությունը ապահովվելու՝ նոր քրիստոնեական պետություն, պետության մեջ և նրա կողմից օգտագործվելուն պիտանի և կենսունակ իրավական և այլ սիստեմներ ստեղծել՝ անհնար էր:

Նորագույն ժամանակների քրիստոնեական քրեական իրավունքում պտուղը կրողի կողմից վիժելու համար՝ ինչպես ինքնաբերաբար տեղի ունեցած կամ անզգուշորեն կատարված, այնպես էլ դիտավորյալ՝ որևէ արգելք չկա: Ընդ որում, ժամանակակից քրեական օրենքով աբորտ անելու որոշակի տեսակ, այն էլ՝ ոչ թե պտուղը կրողի կողմից կատարված, այլ մեկ ուրիշի՝ կարող է դիտվել հանցագործություն, իսկ որոշակի տեսակ էլ չդիտվել այդպիսին: Հիմնականում պատասխանատվություն է նախատեսվում առողջապահական նորմերի խախտմամբ կատարված արհեստական վիժումի (աբորտ, լատիներեն՝ Abortus) համար՝ այն էլ ոչ թե վիժող կնոջ, այլ բժշկի կամ բժշկական կրթություն չունեցող

² Տե՛ս Դ. Վ. Փ. Գեյել. Философия религии. В 2-х томах. М., «Мысль», Т. 2, 1977, էջ 5-15:

անձի կողմից դա «անհաջող» կատարելու համար (ՀՀ քր. օր.-ի 122 հ., ՌԴ քր. օր.-ի 123 հ.), որի ժամանակ վնաս է պատճառվում պտուղը կրողի առողջությամբ կամ կյանքին: Բացի դրանից, պետք է նաև նշել, որ դիտավորյալ կերպով վիժում (արհեստական վիժում) կամ հղիության ընդհատում առաջացնելը, որպես հակաիրավական կամ հակաբարոյական արարք, և նորածին կամ ոչ նորածին երեխայի սպանությունը՝ կատարված երեխայի մոր կամ մեկ այլ անձի կողմից, ժամանակակից քրեական օրենսգրքերում և քրեական իրավունքի գիտության մեջ դիտվում են տարբեր արարքներ և իրավացիորեն նախատեսված են տարբեր նորմերում: Այդ արարքները իրարից տարբերվում են իրենց սուբյեկտով, օբյեկտով, դիտավորության ուղղությամբ և օբյեկտիվ կողմով:

Այս նորմը «Ը» ճառի 25 տանը ձևակերպելիս՝ Գր. Լուսավորիչն ուղղակիորեն նկատի է ունեցել ոչ թե օրինական ամուսնության հետևանքով առաջացած հղիությունը դիտավորյալ կերպով ընդհատելը, այլ պոռնկության կամ շնության հետևանքով հղիանալը և դրանց հետևանքով առաջացած սաղմը, պտուղը կամ ծնված երեխային դիտավորությամբ ոչնչացնելը՝ պտուղը կրողի կողմից: Բայց երբ ուսումնասիրվում են այդ նորմի ծագման հիմքերը, ապա պարզ է դառնում, որ նրա կողմից դատապարտվում է նաև օրինական ամուսնության հետևանքով գոյացած պտուղը արհեստական ճանապարհով ոչնչացնելն ու արդեն ծնված երեխային դիտավորյալ կերպով սպանելը:

Նշված տան բովանդակությունից ակնհայտ է դառնում նաև, որ այնտեղ խոսքը նույն նորմով նախատեսված դիտավորությամբ կատարվող երեք արարքների մասին է. ա/ որովայն ճմլելու եղանակով մանուկներին ժամանակից շուտ «անցուցանելու», այն է՝ վիժում առաջացնելու, բ/ դեղեր ընդունելու եղանակով երեխային «ապականելու» միջոցով արգանդում ոչնչացնելու և վիժում առաջացնելու, գ/ կենդանի ծնված երեխային սպանելու մասին:

Նախ՝ վիժելու մասին: Դրա հասկացությունը քրեական իրավունքի դասագրքերում, այդ թվում՝ հայերեն լեզվով հրատարակված, բացահայտված չէ³: Ըստ «Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարանի» «վիժել» կամ «վիժում» նշանակում է «Բնական ժամանակից առաջ՝ վաղաժամ ընդհատել հղիությունը և արգանդից դուրս մղել պտուղը»⁴: Ըստ Ս. Մալխասեանցի «Հայերեն բացատրական բառարանի»՝ «վիժումը» դա «Գոյական սաղմի անբնական արտաքսումն է», «Բնական ժամանակից առաջ արգանդից սաղմի դուրս մղումը: Երեխա ծնել (կենդանի կամ մեռած)»: «Վիժուկը» կամ «վիժվածքն» էլ «անժամանակ ծնված երեխան է»⁵: Ըստ Է. Աղայանի «Արդի հայերենի բացատրական բառարանի»՝ վիժել նշանակում է «Վաղաժամ արգանդից դուրս մղել պտուղը, փչացնել»: Իսկ «վիժվածքը» կամ «վիժուկը» «Արտավիժած նյութն է, պտուղը, սաղմը»⁶:

Այսպիսով, վիժելը ժամանակից շուտ և ինքնաբերաբար հղիության ընդհա-

³ Տե՛ս ՀՀ քրեական իրավունք, Հատուկ մաս, Դասագիրք, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2009, էջ 111-117, 172-174:

⁴ Տե՛ս Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Հ. 4, Երևան, ՀՀ ԳԱ հրատ, 1980, էջ 412:

⁵ Տե՛ս *Մալխասեանց Ս.*, Հայերեն բացատրական բառարան, Երևան, 1946, Հ. 4, էջ 340:

⁶ Տե՛ս *Աղայան Է.*, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, 1976, Հ. 2, էջ 1390:

տումը և անկենսունակ կամ կենսունակ սաղմից, պտղից անգզուշությամբ կամ դիտավորությամբ ազատվելն է, անկենսունակ դարձած կամ դարձրած սաղմի կամ պտղի դուրս նետումը: Եվ ինչպես պարզ է, այն կատարվում է ոչ միայն ինքնաբերաբար, բնականորեն, կնոջ վատառողջության, ստրեսի, պտղի անկենսունակության հետևանքով կամ էլ պտուղը կրողի, կամ էլ որևէ մեկ ուրիշի անգզուշության հետևանքով, այլ նաև արհեստականորեն, դիտավորությամբ, և այն էլ՝ ուղղակի դիտավորությամբ:

Նորածնի սպանությունն էլ, ժամանակակից քրեական իրավունքի տեսակետից, բարդ անբարենպաստ իրադրության մեջ կամ հոգեկան խանգարման վիճակում գտնվող մոր կողմից ծննդաբերության ժամանակ կամ անմիջապես դրանից հետո նորածին երեխային կյանքից զրկելն է (ՀՀ քր. օր.-ի 106 հ.): Բայց անշուշտ, մանկասպանությունը, որի մասին խոսք է գնում Գր. Լուսավորչի այդ ճառում, ունի ավելի ընդգրկուն բովանդակություն, և այս նորմի ձևակերպումից գուշակել կամ բացահայտել այնտեղ նախատեսված արարքի բոլոր հնարավոր դրսևորումները և նրբությունները՝ հնարավոր չէ: Փաստ է միայն, որ նշված արարքները՝ աբորտը և նորածնի սպանությունը, միասին վերցրած նախատեսված են «Հաճախապատու ճառքի» մեկ տանը, մեկ նորմում և համարժեք ու համանշանակալից հանցագործություններ են դիտվում:

Առաջին հայացքից կարող է տարօրինակ թվալ, թե ինչու է երրորդ վարքագծի տեսակը՝ նորածնին սպանելը, նախատեսված այս կամ այն եղանակով կատարվող արհեստական վիժման կամ աբորտի հետ: Թվում է, թե դրանք առանձին հանցակազմեր են, և պետք է նախատեսված լինեին առանձին նորմերով, և դրանք մեկ նորմով նախատեսելն ու իրար հավասարեցնելը պատահական է: Բայց դա այդպես չէ, և դրանք իրար հետ հիշատակելու (նախատեսելու) փաստն արդեն իսկ վկայում է այն մասին, որ դիտավորյալ աբորտն ու մանկասպանությունը Գր. Լուսավորիչը դիտել է նույն հանցակազմի իրականացման տարբեր եղանակներ: Այստեղից էլ հարց է ծագում, թե ինչո՞ւ: Եվ արդյո՞ք նա ինքն է մտախոհացել և ձևակերպել այս նորմը, ի՞նքն է որոշել դատապարտել վարքագծի այդ տեսակները մոր քրիստոնեական հավատի, բարոյականության ու իրավունքի դիրքերից, թե դրանք աստվածաշնչյան են և վերցված են այնտեղից: Եվ արդյո՞ք մանկասպանության նորմը պատահականորեն է հայտնվել աբորտին կամ արհեստական վիժմանը նվիրված նորմի կազմում և չիմացության հետևանք է, հետևաբար՝ Գ. Լուսավորիչն էլ չիմացող է:

Միանգամից պետք է ասել, որ այստեղ որևէ չիմացության հարց չկա: «Ը» ճառի 25 տանը ձևակերպվածը մեկ միասնական նորմ է: Դրանում նախատեսված են նույն արարքի հասարակ և որակյալ տեսակներ և այն իր ծագումով զրադաշտական է: Բայց դա հիմնավորելու, ճշմարտությունը բացահայտելու համար անհրաժեշտ է կատարել այդ նորմի մեջ նախատեսված հանցակազմի կառուցվածքային մասերի՝ օբյեկտի, սուբյեկտի, սուբյեկտիվ, օբյեկտիվ կողմերի վերլուծություն և որոշ համեմատություններ:

1. Նախ՝ այն օբյեկտի մասին, որոնց դեմ ուղղված են որովայն ճնշելու կամ դեղեր ընդունելու եղանակներով «մանուկներին» ժամանակից շուտ «անցուցանելու» կամ արհեստականորեն վիժելու գործողությունները: Միանշանակ կարելի է ասել, որ նման եղանակներով կատարվող արարքի օբյեկտը մոր արգանդում

առաջացած սաղմն է (որի մասին Գ. Լուսավորչի ձևակերպած այս նորմում որևէ հիշատակում չկա, բայց այն ենթադրվում է), այնուհետև՝ նաև պտուղը, որը այդ տանը կոչվում է «մանուկ»։ Այդ «մանուկը» կամ պտուղը, հետո՝ նաև ծնված երեխան, տվյալ դեպքում նույնացվել և դիտվում են որպես ունեցության մեկ կամ հավասարաթիվ օբյեկտ, և մեծանունը պատահականության կամ չիմացության հետևանք չէ։ Դա նշանակում է, որ կնոջ հղիանալու պահից կամ դրանից որոշ ժամանակ անցնելուց հետո, որի չափի մասին խոսք կլինի հետո, երբ սաղմը հասած է լինում զարգացման ինչ-որ աստիճանի, նրա կողմից սկսում է դիտվել որպես ապրող և հոգի ունեցող մարդ, ինչպես ծնված երեխան։

Այն, որ մոր արգանդում գտնվող պտուղը Գր. Լուսավորչի կողմից համարվել է ապրող և հոգի ունեցող մարդ՝ «մանուկ», հիմնավորվում է ինչպես վերոնշյալ «Ը» ճառի 25, այնպես էլ «Բ» ճառի 40 («Որպես տղայք յորովայնի մարցն ոչ գիտեն յորպիսի հասակս փոփոխելոց են...»), «ԺԵ» 37 («Են ոմանք որ ասեն՝ եթ որպես մանուկն յորովայնի անզգայ եւ կենդանի լռեալ եւ դադարեալ կայ ի խաւսելոյ եւ ի լսելոյ, ի գնալոյ եւ ի գործելոյ...»), «ԺԸ» ճառի 11 («Որպես առ մանկունսն Իսահակայ, մինչդեռ յորովայնի մաւրն էին, ընտրութիւնս առնէ. զՅակոբ սիրէ, որ բարի բացայայտի, եւ զԵսաւ ատեայ, որ չար երեւիր...»), «Ի» ճառի 22 (Ձի որպես մանկունք որ յորովայնի մարցն լինին յապաժոյժ, եւ ի խաւարի թաղեալ...) և այլ տներով։ Ինչպես տեսնում ենք, մոր արգանդում գտնվող պտուղը համարվել է լիարժեք «մանուկ»։ Դրա արդյունքում էլ այս եղանակներով՝ որովայն ճնշելու կամ դեղեր օգտագործելու միջոցով, արհեստականորեն վիժելը կամ աբորտը Գր. Լուսավորչի դիտել է որպես արդեն ծնված երեխայի սպանությանն համարժեք, ծանրության տեսակետից դրան հավասար արարք, այն է՝ ուրիշի մարմնի ու հոգու կործանում։ Այդ պատճառով էլ այս արարքները և նորածին երեխայի սպանությունը՝ որպես նույն օբյեկտի դեմ ուղղված, նախատեսված են իրար հետ, մեկ նորմում, նույն տանը, թեև քրեական իրավունքի գիտության դիրքերից դրանք տարբեր արարքներ են և ենթադրում են տարբեր օբյեկտներ և նորմեր։

Այդ նույն վերաբերմունքը պտղին, որպես մանկան և ունեցության լիարժեք օբյեկտի, անցել է հայ միջնադարյան իրավունքին։ Դավիթ Ալավկա Որդու Դատաստանագրքի 48 հոդվածում, որը կոչվում է «Մատնիչների, սպանողների, հրծիգների և կնոջ մասին, որը երեխային սպանում է փորի մեջ, այս է կանոնը», ասվում է. «Եթե ...կինը երեխան փորում դեղով կամ ճնշելով կամ պատից իրեն ցած գցելով սպանելիս լինի և մեկ ուրիշը՝ կանանցից թե տղամարդկանցից, մոտը կանգնած լինի և այն սպանողին գործակից լինի որպես համախոհ կամ խորհուրդներ տալով, մինչդեռ կարող էր կյանքից զրկվողին օգնել անձամբ կամ ուրիշներին օգնության կանչել և անփույթ եղավ. այդպիսին մասնակից է կատարած սպանությանը։ Նույնը վերաբերում է թե հրծիգի, թե երեխան սպանողի դեպքերին...»⁷։ Ինչպես տեսնում ենք, այստեղ ակնհայտ է զուգահեռը այս և Գ. Լուսավորչի ձևակերպած նորմի վիժում նախատեսող մասի հետ։ Պտուղը և երեխան դիտվել են հավասարաթիվ օբյեկտներ։ Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի 62 հոդվածում էլ ասվում է. «Եթե երկու տղամարդ կռվեն և հարվածեն կնոջը

⁷ Տե՛ս *Ավագյան Ռ.*, Հայ իրավական մտքի գանձարան, Երևան, 2001, էջ 218։

և կինը սաղմը վիժի՝ կնոջ ամուսնու պահանջածի կեսը վճարի խնդրելով, իսկ եթե ձևավորված (պտուղը- Ս. Խ.) լինի՝ անծի փոխարեն անձ...»⁸։ Այստեղ, ինչպես տեսնում ենք, սաղմը և «ձևավորված պտուղը» տարբերակված են, իսկ արարքի սուբյեկտը ոչ թե պտուղը կրողն է, ինչպես որ է «Հաճախապատում ճառքում» կամ էլ Դավթի օրենսգրքում, այլ «Երկու տղամարդիկ», ինչպես Աստվածաշնչի «Ելք» գրքի 21 գլխի 22-23 տներում։

Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքի 107 հոդվածում էլ ձևակերպված է նշված նորմը, բայց դրանցից տարբերվող այլ էական փոփոխություններով։ Դրանում արարքի սուբյեկտը ոչ թե երկու կռվող տղամարդիկ են, այլ «որևէ մեկը», այսինքն՝ ոչ թե միայն տղամարդը, այլ նաև կինը։ Ընդ որում, հոդվածի բովանդակությունից ակնհայտ է դառնում, որ հղի կնոջը հարված է հասցվում ուղղակի դիտավորությամբ՝ նրան վիժեցնելու նպատակով, իսկ ոտնձգության օբյեկտը նույնն է՝ արդեն ձևավորված կամ էլ դեռևս չձևավորված, «կերպարանք չունեցող» երեխան։ Այստեղ էլ, ինչպես տեսնում ենք, կնոջ արգանդի մեջ գտնվող սաղմը ինչ-որ պահից նույնպես դիտվում է արդեն իսկ ձևավորված մարդկային էակ, որի դիտավորյալ ոչնչացումը նորից հավասարեցվում է դիտավորյալ սպանությանը, որի համար որպես պատիժ կարող է նշանակվել մահապատիժ։

Ա. Թովմասյանը, նկատի ունենալով վերջին երկու օրենսգրքերի նշված հոդվածների բովանդակությունը, որոնք նրա մոտ նշանակված են 28 և 84 համարներով, մակերեսային դիտարկման հետևանքով հանգել է հետևության, որ դա արվել է՝ «հետևելով մովսիսական օրենքներին»⁹։ Դա ճիշտ տեսակետ չէ։ Դավթի օրենսգրքի վերոնշված նորմը, որը նրա ուշադրությանը չի արժանացել ընդհանրապես, «Հաճախապատում ճառքի» վերոնշված նորմի ուղղակի արտացոլում է։ Դրա սուբյեկտը պտուղը կրող կինն է, որը գործում է դիտավորյալ կերպով՝ պտուղը ոչնչացնելու նպատակով։ Ինչ վերաբերում է նրա ուշադրությանը արժանացած մյուս երկու աղբյուրների նորմերին, ապա դրանք աստվածաշնչյան կամ մովսիսական են այնքանով, որքանով դրանցում սուբյեկտը ոչ թե պտուղը կրողը, այլ ուրիշ սուբյեկտներ են՝ «Երկու իրար հետ կռվող տղամարդիկ» և «ամեն ոք»։ Բացի դրանից, Աստվածաշնչի «Ելք» գրքի 21 գլխի 22-23 տներից ակնհայտ է դառնում, որ դրանցում խոսքը կռվող տղամարդկանց կողմից հղի կնոջը «զարնուելու» մասին է, այսինքն՝ կռվով տարված լինելով կնոջը անզգուշորեն խփվելու, կպչելու և այդպիսով նրան վիժում պատճառելու մասին է։ Այնտեղ ասված է. «Եթե երկու տղամարդիկ կռուելիս զարնուեն մի յղի կնոջ...»։ Իսկ Գոշի ձևակերպած նորմում իրար հետ կռվող տղամարդիկ ոչ թե կռվով տարված և պատահաբար են դիպչում կնոջը, անզգուշորեն «զարնվում» նրան, այլ նաև կռվելու ժամանակ հղի կնոջը ուղղակի «հարվածելու» մասին։ Գոշի օրենսգրքի 62 հոդվածում ասված է. «Եթե երկու տղամարդ կռվեն և հարվածեն հղի կնոջը...»։ Իսկ դա նշանակում է, որ կնոջը կարող էր հարված հասցվել և անզգուշորեն, և դիտավորությամբ՝ նրա մոտ վիժում առաջացնելու նպատակով։ Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքի 107 հոդվածում արարքի սուբյեկտը հղի կնոջը ուղղակի դիտավորությամբ և նրան վիժեցնելու նպատակով հարվա-

⁸ Տե՛ս *Մխիթար Գոշ*, Գիրք դատաստանի, Երևան, ՀՀ ԳԱ հրատ., 1975, էջ 58։

⁹ Տե՛ս *Թովմասյան Ա. Թ.*։ Հին և միջնադարյան հայ քրեական իրավունք, 2 հատորից, հ. 2, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 1977, էջ 171-172։

ծող «ամեն ոք» է, և այնտեղ անզգուշության մասին խոսք լինել չի կարող¹⁰: Բացի դրանից, ինչպես «Հաճախապատում ճառքում», այնպես էլ այս հայկական օրենսգրքերում, ուսնծգության օբյեկտը ոչ թե կնոջ առողջությունն է, այլ պտուղը: Աստվածաշնչի միայն 23 տան բովանդակությունից կարելի է ենթադրել, որ ուսնծգության օբյեկտ հանդիսացող պտուղը նույնպես դիտվել է ինքնուրույն կյանքով ապրող երեխա, քանզի այդ նույն տան մեջ ասված է. «կյանքի դեմ՝ կյանք...»:

Աստվածաշնչի «Ելք» գրքի 21 գլխի 22-23 տներում իսկապես ամրագրված է հանցակազմ, որում նախատեսված է կռվող տղամարդկանց կողմից կռվի վայրում հայտնված կնոջն հարվածելու և դրա հետևանքով նրա մոտ վիժում առաջացնելու հանցակազմը, որի ավելի թեթև հանցատեսակը՝ նախատեսված 22 տանը, վերաբերում է սաղմը վիժելուն, իսկ 23 տունը՝ պտուղը վիժելուն: Այսպիսով, աստվածաշնչյան այս նորմում՝ նախատեսված տարբեր տներում, իրարից տարբերակվել են «սաղմ» և «պտուղ» երևույթները: Դրանցից սաղմը համարվում է պտղի զարգացման ավելի վաղ, «պտղի չձևավորված» փուլ և այն փչացնելու համար ավելի մեղմ պատիժ է սահմանվում, քան պտղի փչացման: «Հաճախապատում ճառքի» մեջ դրանք ուղղակիորեն իրարից տարբերակված չեն, ինչպես որ է հայկական միջնադարյան օրենսգրքերում և Աստվածաշնչում, և կարելի է կարծել, որ դրանք հայկական օրենսգրքերին են անցել Աստվածաշնչից, բայց դա այդպես չէ կամ դա ամբողջ ճշմարտությունը չէ:

«Հաճախապատում ճառքում» և նշված միջնադարյան իրավունքի հուշարձաններում պատկերացումները պտղի մասին՝ որպես երեխայի և որպես ուսնծգության օբյեկտի, զրադաշտական են, և զրադաշտական իրավունքից էլ անցել են հայկական քրիստոնեական իրավունքին: Պտուղն ու սաղմը նույնպես որոշակիորեն տարբերակված են հենց Ավեստայում: Եվ արհեստական վիժման ուսնծգության օբյեկտի հարցը ճշգրտելիս անհրաժեշտ է պարզել նաև սաղմի ու պտղի տարբերության հարցը: Ինչքա՞ն ժամանակից հետո է սաղմը սկսել համարվել պտուղ: Աստվածաշնչում դրանց միջև սահմանի հարցը որոշված չէ, իսկ զրադաշտական իրավունքում դա հստակ է: Ըստ Ավեստայի՝ մինչև մեկ ամսեկան գոյացությունը արգանդում դիտվել է սաղմ, դրանից ավելը՝ պտուղ: Դա հիմնավորվում է Ավեստայի «Վիդեդատ» մասքի 5 ֆրակարդի 45 և դրան հաջորդած ստանսներում (տներում), որոնք նույնությամբ կրկնվում են նույն մասքի 7 ֆրակարդի 60 և դրան հաջորդած ստանսներում: Դրանցում Ձորոաստորը Ահուր-Մազդին (Արամազդին) հարցնում է. «Կենդանի արարածների արարիչ, սրբակյա՛ց. Այս տանը մազդայասնիական կինը հղի կլինի (կարող է լինել) մեկ ամիս կամ երկու ամիս, կամ երեք ամիս, կամ չորս ամիս, կամ հինգ ամիս, կամ վեց ամիս, կամ յոթ ամիս, կամ ութ ամիս, կամ ինն ամիս, կամ տաս ամիս. և եթե այնժամ կինը ծննդաբերի մահացած երեխա, ապա այդ դեպքում ի՞նչ պետք է անեն մազդայասնիականները»: Այս հարցից իսկ պարզ է դառնում, որ մոր արգանդում ձևավորված պտուղը՝ սկսած մեկ ամսեկանից, համարվել է երեխա կամ պտուղ, նրա վիժումը կամ հղիության արհեստական ընդհատումը, կամ աբորտը՝ անկախ վիժելու («մեռած երեխա ծննդաբերելու») ժամկետից, դիտվել է որպես «մե-

¹⁰ *Սմբատ Սպարապետ*, Դատաստանագիրք, Երևան, Հայպետհրատ, 1958, էջ 107:

ռած երեխա ծննդաբերել»¹¹: Քանի որ հաշվարկը սկսվում է մեկ ամսից սկսած, իսկ դրանից հետո վիժելը՝ մեռած (մեռցրած) երեխա ծնել, ապա դրանից էլ կարելի է ենթադրել, որ մինչև մեկ ամիս գոյություն ունեցող նյութը կամ գոյացությունն էլ դիտվել է «սաղմ», որից էլ բխել են համապատասխան իրավական հետևանքներ: Ահա սաղմի և պտղի այս հասկացությունն էլ անցել է հայկական քրիստոնեական իրավունքին ու օրենսգրքերին: Պետք է նաև նշել, որ ոչ մի նշանակություն չունի այն հանգամանքը, որ այստեղ խոսքը անգղուաբար կամ վատառողջության պատճառով վիժելու մասին է: Դրանից սաղմի և պտուղի հասկացությունը չի փոխվում:

Այսպիսով, ինչպես հին հայկական զրադաշտական, այնպես էլ քրիստոնեական իրավական սխտեմներում պտուղը կոչվել է «մանուկ», «երեխա»՝ դիտվել որպես արդեն գոյություն ունեցող, ապրող մարդ, հոգի ու մարմին, կյանքի իրավունք ունեցող արարած, որպես ուսմանության մեկ անմիջական և միասնական օբյեկտ, իսկ նրա դեմ ուղղված արարքը՝ իր հասարակական վտանգավորությամբ հավասարեցվել է արդեն ծնված երեխայի կյանքի դեմ ուղղված արարքին: Եվ այդ արարքը ուղղված է եղել սաղմի, պտղի և ոչ թե ծննդաբերած կնոջ առողջության դեմ, ինչպես դա Աստվածաշնչում է կամ Համուրաբի օրենսգրքի 209-213 հոդվածներում¹², կամ ժամանակակից քրեական օրենսգրքերում:

Բացի նշված անմիջական օբյեկտներից՝ այս արարքներն ունեցել են ավելի ընդհանուր կամ սեռային օբյեկտ: Դա ազգաբնակչության, հասարակության ամբողջականությունն է: Եթե Հին Հունաստանում երեխաներին սպանում էին կարիքից դրդված, սննդամթերքի պակասության պատճառով, ապա այստեղ նման խնդիր գոյություն չունեին և ամեն կերպ երեխաների ծնունդը խրախուսվում էր: Իրանն ու Հայաստանը անընդհատ գտնվում էին պատերազմների մեջ և նրանց մշտապես պետք էին զինվորներ, հողագործներ, անասնապահներ, արհեստավորներ և այլն: Ուստի մանկածնությունը գտնվել է պետության պաշտպանության ներքո, իսկ պտղի կամ ծնված երեխայի դեմ ուղղված ամեն մի արարք դիտվել է ոչ միայն ծննդաբերողի ու ծննդկանի, այլև բուն պետության և հասարակության առողջության ու ամբողջականության դեմ ուղղված արարք: Երեխան, անկախ ծննդյան հանգամանքներից, պետք էր պետությանն ու հասարակությանը: Աբորտի կամ ծնված մանուկի սպանության հետևանքով հասարակությունը զրկվում էր իր անդամից, ապագա զինվորից ու մորից, և հետևաբար՝ խախտվում էր նրա ամբողջականությունը: Կնոջ վիժելու կամ երեխայի սպանության դեպքում տուժում էր պետության, հասարակության, համայնքի, ընտանիքի ամբողջականությունը, որի համար էլ այն գտնվել է պաշտպանության տակ: Դրա համար էլ ամեն կերպ խրախուսվել է բազմակնությունը և մերձամուսնությունը, որի նպատակը շատ երեխաներ ունենալն էր: Որքան շատ են երեխաները, ինչքան բազմամարդ է հասարակությունը և շատ է աշխատավորների քանակը, այնքան ուժեղ է պետությունը և առողջ է հասարակությունը: Ամբողջականության

¹¹ Տե՛ս **Wolff Fritz**. Avesta- Die heiligen Bücher der Parsen, Übersetzt auf der Bartolomae, s Altiranischem Wörterbuch. Strassburg, 1910, S. 347, 363.

¹² Տե՛ս Кодекс Хаммурапи. В переводе В. А. Яковсона, в частичной обработке А. А. Немировского. // Хрестоматия по истории древнего Востока, т.1., М., 1980, с. 152-177.

ապահովման անհրաժեշտության մասին բազմաթիվ հիշատակումներ կան Ավեստայում¹³:

Իրանի թագավոր Չագկերտ Երկրորդը՝ Մեծ Չայաստանի ազգաբնակչությանը հավատափոխ անելուն և նորից զրադաշտական դարձնելուն ուղղված 450թ. հրապարակած իր հրամանագրերից մեկում հայերից պահանջում է. «...փոխանակ ընդ կնոջ միոյ՝ բազում կանայս արասցեն. զի աճեցեալ բազմասցին ազգք հայոց: Դստերք հարանց լինիցին, և քորք՝ եղբարց, մարք մի ելցեն յորդւոց, այլ և թռռունք ելցեն յանկողինս հաւուց»¹⁴: Եղիշեն և Ղազար Փարպեցին այս թագավորին համարում են հազվագյուտ չարագործ, հայերին ատող մեկը, բայց դա այդպես չէ: Այս հրամանագրում, ինչպես դա ակնհայտ է, առկա է հայոց ազգի աճի մասին հոգածության դրսևորում: Այն ուղղված է հայ ազգի աճն ու ամբողջականությունն ապահովելուն, բխում է զրադաշտական իրավունքից և իրավական է: Դրա մեջ արտացոլված են զրադաշտական օրթոդոքսիայի տեսակետից լավագույն իրավական նորմատիվ ցանկություններ, որոնք կազմում են զրադաշտական կրոնի «Չավատո հանգանակի» և ամուսնաընտանեկան իրավունքի հիմքը¹⁵: Դրանք միանգամայն իրավական են, ավելին՝ սահմանադրական են, անկյունաքարային: Դրանք բոլորովին կամայական, արտառոց և «էկզոտիկ» չեն, ինչպես թվում է որոշ գրականագետների ու պատմաբանների, թեև այս հանգամանքի վրա նրանք առանձնապես ուշադրություն չեն էլ դարձրել: Ինչ վերաբերում է իրանա-հռոմեական 384/387 թ.թ. կնքած Մեծ Չայաստանի բաժանման մասին պայմանագրին, որով ժամանակին ապահովվել էր Իրանի բաժին դարձող Մեծ Չայաստանի հայերի դավանանքի ազատության իրավունքը, ապա այս հարցում Իրանի թագավորը իր թագավորության սկզբում հասել էր այդ պայմանագրի փոփոխմանը, և այդ տեսակետից ևս նրա այս հրամանագիրը հակասության մեջ չէ վերոնշված պայմանագրի հետ¹⁶:

Նույնիսկ նրա այն հրամանագիրը, որը դարձավ 451թ. ապստամբության ու պատերազմի անմիջական պատճառը, հայ ժողովրդի նկատմամբ պարունակում է սեր և հարգանք: Դրանում նա իրավունքի դիրքերից հայ ժողովրդին ցանկանում է այն լավագույնը, ինչ ցանկանում է սեփական ժողովրդին՝ հայերի հավատափոխության պահանջը հիմնավորելով, պատճառաբանելով աստվածների նկատմամբ իր ունեցած պատասխանատվությամբ: Նա ասում է, որ ինքը պարտավոր է իր «իշխանության տակ գտնվողների», այդ թվում և՛ հայերի, «հոգիների փրկության մասին հոգալ», որը չանելու դեպքում իրեն «ծանր պատիժ» է սպասում¹⁷: «Անհավատը», այն է՝ ոչ զրադաշտականը, երկնային թագավորու-

¹³ Տե՛ս *Авеста в русских переводах* (1861-1996). Составление, общая редакция, примечания и справочный раздел И. В. Рака // Журнал «Нева», «Летний сад», Санкт-Петербург, 1998, էջ 164, 170-171:

¹⁴ Տե՛ս *Եղիշե*, Վարդանի և հայոց պատերազմի մասին, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 1989, էջ 104 (105):

¹⁵ Տե՛ս *Авеста в русских переводах* (1861-1996), էջ 156-157, 384-385:

¹⁶ Տե՛ս *Хачатрян С. А.* Указы Ездигерта Второго и его министра Михрнерсеха об отречении армян от христианства и их аксиологический, юридический, логический и социологический анализ. Ереван, 2009.

¹⁷ Տե՛ս *Ղազար Փարպեցի*, Չայոց պատմություն, Երևան, ԵՊՀ. հրատ., 1982, էջ 98 (99):

թյուն ընկնելու շանս ու հնարավորություն չէր կարող ունենալ և չուներ: Դրա համար էլ նա անկեղծորեն ցանկանում էր հայերին նորից ետ բերել զրադաշտականության, որպեսզի նրանց հնարավորություն ընծեռի այնտեղ ընկնելու, և ինքն էլ կարողանա խուսափել պատժից, այն է՝ որպես պարտազանց դժոխք գնալուց: Համեմատության կարգով նշենք, որ եգիպտական փարավոնը, ինչպես որ այդ մասին գրված է Ա-2նչի «Ելք» գրքի 1:18 տանը, հրեա ազգի նկատմամբ ատելությանը լցված՝ մանկաբարձ կանանց կարգադրում է ծնունդ ընդունելուց սպանել հրեա կանանցից ծնված արու երեխաներին¹⁸: Այս ամենին ավելացնենք նաև, որ ըստ քրիստոնեական օրթոդոքսիայի չկնքվածը կամ անհավատը, կամ այլահավատը երկնային Թագավորություն ընկնելու հնարավորություն նույնպես չի կարող ունենալ: Դրա համար Գ. Լուսավորիչը ժամանակին կանոն է ընդունել և պատիժ սահմանել այն անձանց համար, որոնց մեղքով երեխան անկնունք է մահացել¹⁹:

2. Պարզաբանման ենթակա հաջորդ խնդիրը այս արարքը կատարող սուրբելտի հարցն է: «Հաճախապատում ճառքում» արիեստական վիժումի կամ վիժեցման սուրբելտը նախ երեխայի մայրն է՝ լինի նա պոռնիկ, շնացող, թե օրինական ամուսնության մեջ գտնվող կին կամ աղջիկ, որի մոտ եկել է տղամարդը՝ «անվանիներից կամ էլ ոչ անվանիներից» (15 ֆրակարդի 9 ստանս) : Այդպես է նաև Ավեստայում, «Արտա Վիրապ Գամակում» և դրանից էլ անցել է «Հաճախապատում ճառքին»: Իսկ Աստվածաշնչում դրա սուրբելտը ոչ թե պտուղը կրողը, այլ իրար հետ կռվող տղամարդիկ են: Ժամանակակից քրեական օրենսգրքերում դրա սուրբելտը արթուտ անող բժիշկը կամ բժշկական կրթությունից զուրկ ամեն ոք է: Այդ օրենսգրքերում նախատեսված հոդվածներում առկա են արարքի կատարման մի քանի պայմաններ ևս: Աբորտը կամ արիեստական վիժումը կարող է տեղի ունենալ միայն կնոջ համաձայնությամբ, իսկ կնոջ առողջությանը հասցրած վնասը կամ նրա մահը կարող է վրա հասնել միայն անզգուշության հետևանքով: Կան նաև պայմաններ, որոնք վերաբերում են պտղի հասունացման ժամկետներին:

Ավեստայում արիեստական վիժումի կամ արթուտի սուրբելտը նույնպես պտուղը կրող կինն է, ինչպես որ է «Հաճախապատում ճառքում»: Նրա հետ հանցագործության մասնակիցներ կարող են դիտվել նաև արթուտ կատարելուն հարկադրող, կազմակերպող, օժանդակող կամ դրդող, վրեժի, խանդի կամ շահադիտական նկրտումներով արթուտին հետամուտ որևէ անձ՝ «պառավ», երեխայի հայրը, որոշ դեպքերում նույնիսկ՝ «աղջկա հայրը», ինչի մասին նշում կա Ավեստայի 7 ֆրակարդի 13-14 ստանսներում: Այն կարող է տեղի ունենալ նաև անզգուշաբար, պտուղը կրողի կամ մեկ այլ անձի անզգուշ արարքի հետևանքով (ինչպես որ է Աստվածաշնչի նշված տներում՝ կռվող տղամարդկանց կողմից), և ամեն անգամ դա առաջացնում է զնահատականի, այդ թվում՝ սանկցիայի, պատժի անհրաժեշտություն:

Хачатрян С. А. Указы Ездигерта Второго и его министра Михрнерсеха ..., Ереван, 2009.

¹⁸ Տե՛ս Աստուածաշունչ..., Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 1994, էջ 64:

¹⁹ Տե՛ս Կանոն սրբոյն Գրիգոր Պարթևի, դարձեալ հարցումն եւ պատասխաիք նորա: ԺԱ. կանոնք սրբ. Գրիգորի, Գլուխք Լ. Կանոնք սրբ. Գրիգորի, առաքելոյ հայոց // Մատենագիրք հայոց, Ա հատոր, Անթիլիաս-Լիբանան, 2003, էջ 141-147:

«Հաճախապատում ճառքի» «Ը» ճառի 25 տանը կամ որևէ այլ տան մեջ բացակայում է անզգուշաբար կամ կնոջ կողմից ինքնաբերաբար, կամ անառողջ վիճակի հետևանքով առաջացած վիժման կամ երեխայի հասունացման համար սահմանված ժամկետն անցնելուց հետո մեռած երեխա ծննդաբերելու մասին միտք: Այնտեղ բացակայում է նաև օրինական ամուսնության մեջ գտնվող կնոջ կողմից դիտավորյալ կամ անզգուշաբար կատարվող վիժումը դատապարտող նորմ: Բայց քանի որ Ավեստայում ոչ միայն արհեստական վիժումը, այլ նաև անզգուշ վիժումը կամ մեռած երեխա ծննդաբերելն է համարվել պտուղը կրող կնոջ կողմից մեղավորությամբ կատարված, իրավունքի կամ բարոյականության նորմերով արգելված արարք, ապա կարելի է կարծել, որ նման վերաբերմունքն էլ այդ արարքներին անցած է եղել նաև հայկական քրիստոնեական իրավունքին: Ավեստայի «Վիդեհատ» նասքի արդեն հիշատակված 5 ֆրակարդի 45-58, ինչպես նաև 7 ֆրակարդի 60-72 ստանաներում, որոնց մասին այստեղ արդեն հիշատակվել է, խոսվում է 1-10 ամսվա ժամանակահատվածում «մեռած երեխա» ծնելու անթույլատրելիության մասին: Ընդհանրապես «մեռած երեխա» ծնել կարելի է միայն նորմալ հղիության ժամկետներն անցնելուց հետո, բայց քանի որ այստեղ խոսվում է նաև 1-ից 10 ամիս ժամկետի ամենավաղ փուլերում «մեռած երեխա ծնելու» մասին, ապա հասկանալի է, որ խոսքն այստեղ, նախ և առաջ, պտուղը վիժելու մասին է: Բայց արդյո՞ք այստեղ ամեն տեսակի աբորտ՝ անզգուշ կամ դիտավորյալ, կամ ծննդաբերության նորմալ ժամկետի վրա հասնելուց հետո մեռած երեխայի ծննդաբերելն է համարվում անթույլատրելի՝ պարզ չէ:

Կոնկրետացված չէ նաև արարքի սուբյեկտ հանդիսացող կնոջ կարգավիճակը, նշում չկա այն մասին, թե խոսքն այստեղ պոռնկությամբ կամ շնությանբ զբաղվող, թե օրինական ամուսնության մեջ գտնվող կնոջ մասին է: Բայց քանի որ Ավեստայում կա մեկ այլ ֆրակարդ՝ 15-ը, որը կոչվում է «Հինգ մեղքեր» և նվիրված է ոչ օրինական ամուսնության մեջ գտնվող կնոջ «ապօրինի հղիությանը» և արհեստական աբորտին, ապա կարելի է կարծել, որ 5 և 7 ֆրակարդներում արգելված է համարվել օրինական կարգով ամուսնացած կնոջ կողմից կատարվող ինչպես արհեստական աբորտը, այնպես էլ ինքնաբերաբար կամ անզգուշորեն կատարվող հղիության ընդհատումը և մեռած երեխա ծննդաբերելը²⁰: Իսկ փաստը, որ տվյալ ֆրակարդում մեկ ամսից մինչև տաս ամսվա ժամանակահատվածում պտղի ամեն մի դուրս գալուց հետո, այն է՝ վիժում, դիտվում է «մեռած երեխա» ծնել, և հասարակական վտանգավորության տեսակետից այստեղ իրարից չեն տարբերակվում ինքնաբերաբար կամ անզգուշորեն վիժելը, դիտավորյալ աբորտ կատարելը և մեռած երեխա ծննդաբերելը, ապա դա պատահական չէ: Դա արվել է, որպեսզի հղի կինը իր նկատմամբ, ինչպես նաև ընտանիքի, համայնքի անդամները նրա նկատմամբ, հղիության ընթացքում հատուկ խնամք ցուցաբերեն:

Վիժում կատարած կնոջ նկատմամբ սահմանված է եղել մաքրագործման երեքօրյա ժամկետ: Նա այդ ընթացքում պետք է գտնվեր ցանկապատված մի այնպիսի վայրում, որտեղ հողը չոր է: Դրա մոտով չպետք է անցնել «...անասուն՝

²⁰ St'u *Wolff Fritz*. Avesta- Die heiligen Bücher der Parsen, übersetzt auf der Bartolomae, s Altiranischem Wörterbuch. Strassburg, 1910, S. 347, 363.

փոքր եղջերավոր կամ մեծ, Ահուր-Մազդի կրակ և բարսում»։ Ըստ այս 7 ֆրակարդի 63 ստանսի (տան) սահմանած կանոնի, նման կինը նաև պետք է լիներ հեռու «երեսուն քայլ՝ կրակից, երեսուն քայլ՝ ջրից, երեսուն քայլ՝ պարզած բարսումից, երեսուն քայլ՝ սրբակյաց մարդկանցից»։ Ըստ 64 ստանսի պահանջի՝ մեկուսացված կնոջը պետք է տրվեր ուտելիք և հագուստ։ Համաձայն 66 տան, առաջին կերակուրը, որը պետք է ուտեր նման կինը, դա մոխիրն էր՝ ցլի մեզի հետ։ Հաջորդ տներից պարզվում է, որ դրանից հետո նա կարող էր այնտեղ ուտել նաև այլ կերակուրներ և խմել կաթ ու գինի։ Երեք գիշեր նման վայրում անցկացնելուց, ինը փոսերի վրա մարմինը մեզով և ջրով լվանալուց հետո, կինը համարվել է մաքրագործված։ Բայց դա չի նշանակում, թե նման կինը ազատվել է պատասխանատվությունից։ Այդ նույն ֆրակարդի 71 և 72 ստանսներում խոսվում է «մեռած երեխա» ծնելու (նաև՝ վիժելու) համար քավության տեսակը և չափը սահմանելու մասին։ Այնտեղ ասված է. «Թող դրա համար կոչված ռատը²¹, հլությունը կատարելուն կոչվածը որոշեն քավության հարցը»։ «Քավության» տակ հասկացվում է որևէ պատժատեսակ, որն այստեղ «ծիու մտրակով երկու հարյուր հարվածն է՝ հլության հակող»։ Դա բավականին խիստ պատիժ է։ Իսկ այս ամենը նշանակում է, որ բոլոր դեպքերում վիժելու բոլոր տեսակները եղել են արգելված և այս բոլոր միջոցները, այդ թվում՝ պատժի, ուղղված են հղի կնոջ առողջությունը պահպանելուն։ Եվ նորից այստեղ արարքի սուրբեկտ է դիտվում միայն պտուղը կրող կինը։ Բայց, միաժամանակ, կնոջ նկատմամբ նման հոգածությունը հերթական ապացույց է այն բանի, որ այստեղ խոսքը օրինական ամուսնության մեջ գտնվող կնոջ մասին է։

Ի տարբերություն Ավեստայի «Վիդևդատ» մասքի (հայերեն՝ «ասք») 5 ֆրակարդի 45-58 և 7 ֆրակարդի 60-72 ստանսների, նույն մասքի «Հինգ մեղքեր» կոչվող 15 ֆրակարդի 9-19 ստանսները արդեն որոշակիորեն նվիրված են «Ապօրինի հղիությանը», և դրանց կապը Գ. Լուսավորչի «Ը» ճառի 25 տան հետ ավելի ակնհայտ է։ Այնտեղ արարքի սուրբեկտը, այն է՝ «ապօրինի հղիությունը» արհեստականորեն ընդհատողը, դեռևս չամուսնացած աղջիկն է, իսկ հղիությունն ընդհատելու ձևերն էլ գրեթե նույնն են։ Այդ ֆրակարդի 9 ստանսում ասված է. «Եթե տղամարդը գա ռատի (համայնքի – Ս. Խ.) խնամքի տակ գտնվող կամ չգտնվող աղջկա մոտ՝ անվանիներից կամ էլ ոչ անվանիներից և նա հղիանա, ապա թող այդ աղջիկը մարդկանց առջև զգացած ամոթից չառաջացնի գոյացության արտանետում (վիժում – Ս. Խ.)՝ ջրի և բույսերի միջոցով»։ Նույնի 10 ստանսում էլ ասված է, որ աղջիկը «...նման արարքի համար պատասխանատու կլինի»։ Հասկանալի է, որ տվյալ դեպքում խոսքը պոռնիկ կամ շնացող կնոջ մասին չէ, բայց բոլոր դեպքերում այս կարգի աղջիկը նույնպես ճանաչվել է ապօրինի աբորտի կատարման սուրբեկտ և հավասարեցվել է նրանց։ Ինչպես նկատում ենք, աղջկա պատժի կոնկրետ տեսակի մասին չի հիշատակվում, բայց եթե հաշվի առնենք վերոնշյալ ֆրակարդի 71 և 72 գլուխներում նախատեսված պատիժը մեռած երեխա ծննդաբերելու համար, որը վերաբերվում է օրինական ամուսնության մեջ գտնվող կնոջ կողմից կատարված վիժելուն կամ մեռած երե-

²¹ «Ռատ» բառը եղիշեի գրքի ծանոթագրությունները կազմողները և թարգմանիչները թարգմանել են որպես «Գլխավոր»։ Տե՛ս **Եղիշե**, Վարդանի և հայոց պատերազմի մասին, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 1989, էջ 435։

խա ծննդաբերելուն, ինչպես նաև «Արտա Վիրապ Նամակի» 44 և 94 գլուխները, ապա կարելի է ասել, որ 9 ստանսուն նկարագրվածի համար հավանական պատիժը եղել է «հլության հակող» ձիու մտրակի մի քանի հարյուր հարվածաշարը կամ նույնիսկ՝ մահապատիժը, իսկ հանդերձյալ կյանքում նրանց տեղը որոշված է եղել, այն է՝ դժոխքը:

Նույն ֆրակարդի 11 ստանսուն կրկին նման կերպ «սայթաքած» աղջկանից պահանջվում է ամոթից դրդված «պտուղը չսպանել»: 12 ստանսուն էլ «պտուղը գիտակցաբար վնասելու» կամ «պտուղը գիտակցաբար սպանելու համար» պատասխանատու և «պատժի ենթակա» է հայտարարվում աղջկա հայրը (գուցե այստեղ «հայր» ասելով նկատի է ունեցվել պտղի ենթադրվող հայրը, բայց նման անձը այս ֆրակարդում ամենուր տղամարդ է կոչվում, բացի այս մի դեպքից): Նույն ֆրակարդի 13-14 ստանսներում էլ ասված է. «Եթե տղամարդը գա աղջկա մոտ... և նա հղիանա, և եթե աղջիկն ասի. «Երեխան սարքել է այդ տղամարդը», իսկ տղամարդն էլ ասի նրան. «Գնա պառավի մոտ, խնդիր, որպեսզի նա վիժում առաջացնի: Եվ եթե այդ աղջիկը պառավից խնդրի վիժում առաջացնել, պառավն էլ բերի բանգ կամ շաէտ կամ գնան կամ ցանկացած հյուր՝ բույսերից և կործանի երեխային, ապա դրանից հետո աղջիկը, որը կործանել է երեխային (իսկ վիժած պտուղը, ինչպես տեսնում ենք, դիտվում էր երեխա, մարդ), տղամարդու և պառավի հետ միասին դիտվում են այդ արարքը կատարող»: Նույնի 15-19 ստանսներում էլ երեխայի հոր վրա պարտականություն է դրվում պահել և խնամել երեխայի մորը՝ անկախ նրա դասային ծագումից, հետո էլ՝ երեխային: Եթե երեխան՝ մնալով առանց պատշաճ հսկողության և պաշտպանության, զոհվում էր, ապա երեխային մահ պատճառողը դիտվում էր նրա հայրը և պատժի ենթարկվում դրա համար (ստանս 16): Եթե այս կամ այն պատճառով հայրը չի ստանձնել երեխայի խնամքը, ապա նրա խնամքը պետք է ստանձնեն և ստանձնել է համայնքը²²:

Այն, որ զրադաշտական իրավունքով աբորտ անելու միջոցով պտուղը վերացնելու սուբյեկտ է ճանաչված եղել պտուղը կրող կինը, հիմնավորվում է նաև «Արտա Վիրապ Նամակի» 64 գլխով: Այնտեղ նկարագրված է, թե ինչպես Արտա Վիրապը դժոխքում շրջագայելիս տեսել է այնտեղ տառապող մի կնոջ հոգու, որը «անզգամաբար հղիացել էր ուրիշ մարդկանցից և իր երեխային փչացրել»²³:

3. Սուբյեկտիվ կողմից աբորտը կամ արհեստական վիժումը, կամ նորածին երեխայի սպանությունը, ըստ «Հաճախապատում ճառքի» «Ը» ճառի 25 տանը նախատեսված նորմի, կատարվել է ուղղակի դիտավորությամբ: Սաղմը կամ պտուղը վիժող կամ երեխային սպանող կինը գիտակցել է իր արարքի հասարակական վտանգավորությունը, նախատեսել վտանգավոր հետևանքների վրա հասնելը և ցանկացել դրանք: Բայց, ինչպես արդեն ասվել է, անզգույշ վիժումն էլ, որի մասին «Հաճախապատում ճառքում» խոսք չկա, զրադաշտական և հին հայկական քրիստոնեական իրավունքում դիտվել է հանրորեն վտանգավոր արարք՝ հանցագործություն կամ բարոյական խախտում, և դրա կատարողը են-

²² Տե՛ս *Wolff Fritz*. Avesta- Die heiligen Bücher der Parsen, übersetzt auf der Bartolomae, s Altiranischem Wörterbuch. Strassburg, 1910. S. 409-410.

²³ Տե՛ս Արտա Վիրապ Նամակ: Յուշտի Ֆրիան, Պահլավերեն բնագրից թարգմանեց և ծանոթագրեց պրոֆ. Լ. Թ. Աբրահամյան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., Երևան, 1958, էջ 91:

թարկվել է քրեական պատժի կամ բարոյական տույժի:

4. Օբյեկտիվ կողմից վիժելը կամ արհեստական աբորտը կատարվում է գործողությամբ՝ որովայն ճմլելու, դեղերի միջոցով պտուղը «որովայնում ապակա-նելու» միջոցով: Այդ տեսակետից այս նորմը լիովին համահունչ է «Արտա Վիրապ նամակի» 64 տանը առկա նորմի հետ: Ինչ վերաբերում է արդեն ծնված երեխային սպանելուն, որի պատճառները կարող էին բազմազան լինել, ապա դրա եղանակի մասին, ինչպես որ է արհեստական վիժման ժամանակ, ոչինչ ասված չէ: Դրանից կարելի է եզրակացնել, որ այն կարող էր կատարվել և գործողությամբ՝ խեղդելու, թունավորելու կամ այլ որևէ եղանակով, և անգործության միջոցով: Անգործությամբ սպանելու դասական օրինակը առկա է «Արտա Վիրապ նամակի» 94 գլխում, որտեղ, դժոխքում շրջագայող Արտա Վիրապի հարցին ի պատասխան Սրոշ առաքինին՝ մի փոսում տառապող կանանց հասցեին ասում է. «Սրանք այն կանանց հոգիներն են, որոնք իրենց երեխային կաթ չեն տվել, նի-հարացրել են և ոչնչացրել...»: Դրա 78 տանն էլ, դժոխքի սառցափոսերից մեկում տառապալի կնոջ հոգու մասին ասված է, որ դա «այն չարագործ կնոջ հոգին է, որը երկրի վրա հղիացել է ոչ թե իր ամուսնուց, այլ օտար մարդուց, և ասում էր, որ չի հղիացել, մինչդեռ նա ոչնչացրել էր իր երեխային»: Նույնի 64 տանն էլ, դժոխքի սառցափոսերից մեկում տառապալի կնոջ հոգու մասին ասված է. «Սա այն չարագործ կնոջ հոգին է, որը անզգամաբար ուրիշ մարդկանցից հղիացավ և իր երեխային փչացրեց...»²⁴: Վերջին դեպքում խոսքը արհեստական աբորտի կամ պտուղն «սպանելու» մասին է:

Ինչ վերաբերում է կենդանի ծնված և մինչև ծնունդը հասունացման բոլոր փուլերն անցած երեխայի սպանությանը, որն առկա է «Հաճախապատում ճառքի» «Ը» ճառի 25 տանը, ապա այստեղ խոսքն իսկապես ոչ թե մանկասպանու-թյան մասին է ընդհանրապես, այլ նորածին երեխայի սպանության, ընդ որում այնպիսի երեխայի, որը եղել է պոռնկության կամ շնության (ամուսնական դա-վաճանության) արդյունք, իսկ սպանությունը կատարվում է պոռնկության կամ շնության փաստերը և դրանց արդյունքները թաքցնելու համար: Բայց այս ամե-նը չի նշանակում, որ հոգեբանական բարդ իրավիճակում գտնվող օրինական ամուսնության մեջ գտնվող կնոջ կամ սոցիալական, կամ այլ որևէ դրդումով կա-տարված մանկան սպանությունը հանցագործություն չի դիտվել: Դիտվել է, և այն էլ՝ ծանր հանցագործություն, և դա բխում է ոչ միայն այս տանը ձևակերպած նոր-մի տրամաբանությունից: Մանուկների մասին առկա հոգածության բազմաթիվ փաստեր կան «Հաճախապատում ճառքում», որոնք վկայում են այն մասին, որ Գր. Լուսավորիչը ծանր հանցագործություն է համարել ամեն մեկի կողմից կա-տարած մանկասպանությունը՝ մանուկի կյանքը համարելով հատուկ պաշտպա-նության օբյեկտ:

Ջրադաշտական իրավունքով էլ նորածնի սպանությունը դիտվել է ծանր հան-ցագործություն: «Արտա Վիրապ նամակի» 44 տանը նկարագրված է, թե ինչպես Արտա Վիրապը դժոխքում շրջագայելիս՝ տեսնում է այնտեղ տառապող մի կնոջ հոգու: Նրա հարցին, թե ինչու է նա տառապում՝ նրան ուղեկցող աստվածները պատասխանում են, որ «այդ չարագործ կինը երկրի վրա իր սեփական զավա-

²⁴ Տե՛ս Արտա Վիրապ նամակ, էջ 91, 100, 109:

կին ոչնչացրել և դիակը դեն է շարտել»։ Նույնի 78 գլխում էլ Արտա Վիրապը տեսնում է դժոխքի սառցափոսերից մեկում տառապող կանանց հոգիների, որոնք «իրենց երեխաներին կաթ չեն տվել, նիհարացրել են և ոչնչացրել»։ Նույնպիսի եղանակներով մանկասպանություն է նկարագրված «Արտա Վիրապ նամակի» 94 գլխում²⁵։

«Չաճախապատում ճառքի» «Ը» ճառի 25 տանը նախատեսված մանկասպանության օբյեկտը նոր ծնված երեխան է, սուբյեկտը՝ ծննդաբերող պոռնիկ կամ շնացող կինը, ինչպես որ է «Արտա Վիրապ նամակի» 44 տանը։ Արարքը կատարվում է ուղղակի դիտավորությամբ։ Իսկ օբյեկտիվ կողմից այն կարող էր կատարվել ինչպես անգործությամբ՝ կաթով չկերակրելով, նիհարացնելով, ինչպես որ է «Արտա Վիրապ նամակի» 94 գլխում, այնպես էլ գործողությամբ՝ խեղդելու կամ մեկ այլ միջոցով ու եղանակով։

Բուն Աստվածաշնչում ուղղակի նորմեր կամ ցուցումներ աբորտի կամ արհեստական վիժում առաջացնելն արգելված լինելու մասին՝ չկան, բայց նրա դրույթներից դա ենթադրվում է։ Դրա փոխարեն կան դրա մասին ասույթներ, որոնցում «վիժում» բառն օգտագործվում է քամահրական իմաստով։ «Ժողովող» գրքի 6 գլխի տան համաձայն՝ այն մարդը, ով ունի ունեցվածք, հարստություն, բայց ուտելու հնար չունի, և «եթե նրա հոգին չի կշտացել բարիքներից», ապա «վիժածն աւելի լաւ է նրանից»։ Վիժվածքի մասին նման դատողություններ կան նաև Զոբի գրքի 3:13 և 21 տներում, որոնք որևէ նշանակություն չունեն աբորտի արգելված լինելու մասին նորմի քննարկման համար։

Բայց դրա ուղղակի արգելված լինելու մասին նորմեր կան քրիստոնեական կրոնաիրավական որոշ հուշարձաններում, օրինակ՝ «Դիդախեում»։ Այն պարունակում է արհեստական վիժումն ու նորածնի սպանությունը արգելող ուղղակի պահանջներ։ «Դիդախեի» 2 գլխի 2 կետում ասված է. «...Մի մեռցրու երեխային սաղմի մեջ, ծնվածին մի սպանիր...»։ Սակայն պետք է ասել, որ «Դիդախեի» ծագման ժամանակի և հեղինակի (հեղինակների) հարցը մինչև այժմ էլ վիճարկվում է։ Արդյո՞ք այն գրված է 1-ին դարում, առաքյալների կողմից, ինչպես պնդում են ոմանք, թե 2-ում կամ ավելի ուշ ժամանակ, նրանց հետևորդների կողմից՝ մինչև այժմ այդպես էլ պարզ չէ։ Չամենայնդեպս, արդեն ապացուցված է համարվում այն հանգամանքը, որ դա գրված չէ առաջին դարում, հետևաբար՝ առաքելական չէ։ Իսկ նոր ժամանակներ է այն հասել 11 դարում կազմված մի ձեռագրի միջոցով²⁶։

Բոլոր դեպքերում աբորտի ու նորածնի սպանության մասին ինչպես Աստվածաշնչում, այնպես էլ «Դիդախեում» ձևակերպված նորմը ձևի ու բովանդակության տեսակետից «Չաճախապատում ճառքի» մեջ տեղ գտած աբորտի մասին նորմի հետ գրեթե կապ չունի։ Վերջինս ունի յուրահատուկ ձև, արտահայտչամիջոցներ ու կառուցվածք, որի մասին արդեն ասվել է։ Այդ արարքը իր օբյեկտով, սուբյեկտով, օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ կողմերով նման է զրադաշտական վերոնշված նորմերին։ Գր. Լուսավորիչը հիշատակում է «որովայնը ճնլելու», «դե-

²⁵ Տե՛ս Արտա Վիրապ նամակ, էջ 80, 100, 109։

²⁶ Տե՛ս *Виттер Р. Ю.* Возникновение христианской литературы, М.–Л., 1946, էջ 53–78; *Նույնի՝* Учение Двенадцати апостолов, ЖМП, 1975, N 11։

դերով որովայնը ապականելու» և վիժում առաջացնելու մասին, իսկ Ավեստայի համապատասխան ֆրակարդում էլ նորից հղում է արվում դեղերով՝ «բանգ կամ շաեո կամ գնան կամ ցանկացած հյութ բույսերից», կնոջը տալու և այդ միջոցով «երեխային կործանելու» մասին: «Արտա Վիրապ մամակի» գլուխների մեջ նկարագրվածների հետ էլ «Հաճախապատումի» այս տան մեջ նկարագրված այս արարքն ունի զուգահեռներ, որն ակնհայտ է դառնում տարրական համեմատությամբ: Այդ ամենը վկայում է, որ «Հաճախապատումի» այս նորմը իսկապես աստվածաշնչյան չէ, այլ՝ ազգային, հին հայկական, զրադաշտական-ավեստական և գուցե նաև, ավելի հին՝ զրադաշտությանը փոխանցված Հայկազյան քաղաքակրթությունից: Հիշենք, որ Հայկ նահապետը Բաբելոնից Հայաստան եկավ սակավաթիվ մարդկանցով և այնտեղ էլ շատ մարդիկ չգտավ: Եվ բնական է, որ նման ժողովրդագրական իրադրության պայմաններում պետք է որ աբորտն արգելվեր: Ինքը՝ Հայկը, բազմազավակ էր և ուներ բազմամդամ ընտանիք²⁷:

Այս նորմերի միջև առկա զուգահեռները ևս ապացույցներ են այն բանի, որ Գր. Լուսավորիչը խնդիր է ունեցել հաշտեցնել, համաձայնության եզրեր գտնել զրադաշտական զարգացած և նոր ստեղծվող քրիստոնեական իրավական սիստեմների միջև, ստեղծել քրիստոնեական օրենսդրություն պիտանի նոր քրիստոնեական պետության կողմից գործածելու համար: Նման օրենսդրություն աշխարհում առաջին անգամ ստեղծել է հենց նա և ուրիշ ոչ ոք: Մի բան, որը առայժմ չկար, բայց որը պատշաճ էր ստեղծել: Քանզի այն իրավական նորմերի շարքերը, որոնք մինչ այդ օգտագործվում էին քրիստոնեական անլեգալ և կիսալեգալ սեկտաներում կամ եկեղեցական համայնքներում, այդ թվում՝ այնպիսիներում, ինչպիսիք էին Ալեքսանդրիայից, Անտիոքից կամ մեկ ուրիշը, որոնց միակ աղբյուրը Նոր Կտակարանն էր, ի վիճակի չէին ինքնին դառնալ պետական քրիստոնեական իրավական սիստեմ և ծառայել Հայաստանում նոր առաջացած բացառիկ քրիստոնեական պետությանը: Առանց օրենսդրության՝ իրավական սիստեմը թերզարգացած սիստեմ է, իսկ նման պետություն և օրենսդրություն աշխարհում առաջին անգամ ստեղծել և քրիստոնեական իրավական սիստեմը ամբողջական ու կենսունակ է դարձրել Գր. Լուսավորիչը: Եվ դա նա արել է զրադաշտական և քրիստոնեական իրավունքի սինթեզման հիմքի վրա՝ ապահովելով հայ ժողովրդի երկու իրավական սիստեմների բնական կապը, շարունակականությունը և ժառանգականությունը, ապահովելու ադապտիվության, տրանզիտության և այլ հատկությունների հիմքի վրա: Դրանով նա ապահովել է նոր՝ քրիստոնեական քաղաքակրթության առաջացման երկրորդ՝ պետական փուլի առաջ գալը Հայաստանում, որտեղից էլ սկսվել է դրա արտահանումը դեպի Հռոմեական կայսրություն, տարածումը դեպի Եվրոպա և ավելի հեռու: Դա նրա կողմից արվել է հնարավորս շատ զրադաշտական նորմեր ներմուծելով և ներդնելով նոր ստեղծվող քրիստոնեական իրավական սիստեմի մեջ, որի վկայությունն է «Հաճախապատում ճառքը», դրա պարունակած այս նորմը:

²⁷ Տե՛ս *Սովսես խորենացի*, Հայոց պատմություն, Երևան, ԵՊՀ իրատ., 1981, էջ 39-53:

ПРОБЛЕМА ВЫКИДЫША И УБИЙСТВА НОВОРОЖДЕННОГО РЕБЕНКА В "ЧАСТОПОВТОРЯЕМЫХ РЕЧАХ"

С. А. ХАЧАТРЯН

В статье доказывається, что норма об искусственном выкидыше и убийстве новорожденного ребенка, нашедшая место в "Частоповторяемых речах", а затем и в других источниках познания древнеармянского права, по сути, взята не из Библии. Эту норму, как и многие другие, Григор Просветитель привнес в армянское христианское право из зороастрийского права, тем самым обеспечив связь и преемственность двух армянских правовых систем и цивилизаций.

THE ISSUE OF MISCARRIAGE AND KILLING OF A NEW-BORN IN "SPEECHES"

S. A. KHACHATRYAN

It is proved in the article that in "Speeches" the prohibiting norm about miscarriage by applying artificial means or killing of a new-born is essentially not Biblical. Gregory the Illuminator borrowed that and many other norms from the Zoroastrian Law and inserted them into the Christian Law which led to the continuation of civilizations and the hereditary relation of the Armenian Zoroastrian and Christian Law systems.

ՔԱՐԶ ՏԱԼԸ ՈՐՊԵՍ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ, ԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԻ ԲԱՑԱՀԱՅՏՄԱՆ, ԿԱՆԽՄԱՆ ՈՒ ՆԱԽԱԿԱՆԽՄԱՆ ՄԻՋՈՑ ԵՎ ՊԱՏԺԱՏԵՍԱԿ

Ս. Ա. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

*Իրավագիտության թեկնածու, դոցենտ,
ԳՊՀ դասախոս*

Քարշ տալը կամ քարշելը որպես հանցագործությունների ու խախտումների բացահայտման մեթոդ, միջոց և պատժատեսակ՝ գոյություն է ունեցել միայն զրադաշտական իրավունքում, որից էլ անցել է հայկական քրիստոնեական իրավունքին: Սակայն դրա՝ որպես զրադաշտական դեղիկտային իրավունքի դրսևորման մասին որևէ անդրադարձ չկա ավեստագիտական կամ իրավագիտական գրականության մեջ: Անգամ Ա. Փերիխանյանը, որն իր «Իրանի հասարակությունը և իրավունքը Պարթևական և Սասանյան փուլերում» աշխատության մեջ զրադաշտական դեղիկտային իրավունքին նվիրել է հատուկ բաժին, ընդհանրապես ուշադրություն չի դարձնում ոչ քարշելուն, ոչ կապելուն, ոչ էլ հին հայկական պատմական աղբյուրներում արտացոլված այլ զրադաշտական պատժատեսակներին ու ներգործության ձևերին¹: Քարշելը սխալ է թարգմանված «Հայ-ռուսերեն բառարանում»²:

¹ Տե՛ս *Периханян А. Г.* Общество и право Ирана в парфянский и сасанидский периоды. М., 1983, էջ 247-262:

² Տե՛ս Հայ-ռուսերեն բառարան, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ իրատ., 1987, էջ 705, 709: